
אהדה ליהודים בחוגי סנטורים רומיים בתקופת הקיסרות הקדומה

Author(s): מ' שטרן

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 46 (תשכ"ד), pp. 155-167

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70052902>

Accessed: 17/11/2011 12:50

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

אהדה ליהדות בחוגי סנאטורים רומיים בתקופת הקיסרות הקדומה

מאת מנחם שטרן

מן המפורסמות שבדורות האחרונים של ימי בית שני הגיעה תנועת ההתגיירות לשיאה. ומרובים מן הגרים היו האנשים והנשים שאמנם לא התגיירו, אבל קיבלו עליהם בהרבה או במקצת מאמונותיהם ומנהגיהם של היהודים. בגאווה מדגיש יוסף בן מתתיהו: ¹ "אין עיר מערי היוונים או הברברים, ואף עם אחד, שלא פשט בו מנהג היום השביעי, שבו אנו שובתים מכל מלאכה, והצומות והדלקת הנרות... וכשם שהאלהים ממלא את כל העולם כן חדרה התורה ללב כל בני האדם. יתבונן-נא כל איש במולדתו וביתו ויראה כי כנים דברי". היהדות כבשה לבבות רבים בקיסרות הרומית ומחוצה לה, ומדרך הטבע שבכלל זה היתה העיר רומא גופה. במקור לאטיני (וואליריוס מאכסימוס) ² אנו מוצאים עדות מפורשת על נסיון מכוון להפיץ את הדת היהודית בעיר רומא ³ כבר בשנת 139 לפני הספירה ⁴,

1. עיין: נגד אפיון ב', 282 ואילך.
2. עיין (לפי האפיטומי של יוליוס פאריס): Valerius Maximus I, 3, 3.
3. Idem (scil. Cn. Cornelius Hispalus praetor) Iudaeos, qui Sabazi Iovis cultu Romanos inficere mores conati erant, repetere domos suas coegit. האלהות היהודית מכונה כאן בשם יופיטר סאבאזיוס. סאבאזיוס ידוע כאל פריגי, שנהגו לזהותו עם דיוניסוס. נראה שדמיון הצליל בין סאבאזיוס ו"צבאות" סייע לזיהוי. השווה: Schürer, Geschichte etc. III, 58 sq.; W. Fink, Der Einfluss der jüdischen Religion auf die griechisch-römische, Diss. Bonn, 1932, 40 sq. למשל: Sibyllina I, 304, 316; II, 239; K. Preisendanz (ed.), Papyri Graecae Magicae IV, 981, 3052 sq.; V, 352. M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion II², 1961, 662, נוטה להסביר את הקשר בין האלהות היהודית ובין סאבאזיוס בזה שסאבאזיוס נתפס כאלהי השבת. השווה גם: K. Latte, Römische Religionsgeschichte, München, 1960, 275. ככל שיהיה מקור הזיהוי, ברור שוואליריוס מאכסימוס התכוון כאן לאלהי היהודים. אמנם Cumont, Le Musée Belge XIV, 1910, 55 sqq. שיער שהאנשים שהפיצו ברומא את פולחן יופיטר סאבאזיוס היו חסידי פולחן סינקרטיסטי יהודי-פאגאני. ברם השערה זו אינה הולמת את פשט דברי המקור הרואה באנשים אלה יהודים. לאור הזיהוי המפורסם בספרות העתיקה בין האלהות היהודית (ולא אלהות סינקרטיסטית) ובין דיוניסוס אין בוזיהוי עם סאבאזיוס כדי להפתיענו. עיין: Tacitus, Historiae V, 5, 5; Plutarch, Quaestiones convivales IV 671 D. בו בזמן שגורשו מפיצי הדת היהודית מרומא, נגזרה גזירת גירוש גם על האסטרולוגים. עיין: F. H. Cramer, Classica et Mediaevalia XII, 1951, 14 sqq.
4. התאריך של הגירוש (שנת 139 לפני הספירה) ניתן לנו ע"י הפריטורה של Cn. Cornelius Hispanus (בטעות Hispalus). השווה: T. R. S. Broughton, The Magistrates of the Roman Republic, New York I, 1951, 482 Friedländer, Darstel-lungen aus der Sittengeschichte Roms, Leipzig. III¹⁰, 1923, 209 ובזמן האחרון אף H. J. Leon, The Jews of ancient Rome, 1960, 2sq. מניחים שהאנשים שהפיצו את היהדות הגיעו לרומא עם חברי המשלחת של שמעון החשמונאי, וזה מתוך הנחה מוטעית שהמשלחת

ועם התרבותו של הישוב היהודי בעיר⁵ גברו נסיונות היהודים לעשות נפשות לאמונתם בקרב בני רומא. לכך גם רומז הוראציוס באחת הסאטירות שלו⁶. כן פעלו שליחים יהודיים בקרב החברה הרומית בימי של הקיסר טיבריוס, ופעילות זו היא שהביאה בשנת 19 לספירה לידי גירושם של היהודים מרומא לזמן־מה⁷, והיא נמשכה גם בשנים שלאחר החורבן. על כך מדבר בדאבון לב טאקיטוס⁸, ויובנאליס בסאטירה הי"ד⁹ מתאר את שלבי "הידרדרותן" של משפחות רומיות אל היהדות, כשהאבות נתפסים רק למקצת ממנהגיה, ואילו הבנים נעשים יהודים לכל דבר. בחברה הרומית גופה פעלו אותם הגורמים הכלליים שהכשירו את הקרקע להפצת היהדות ברחבי ארצות הים־התיכון¹⁰. היה גם צד שני להתפשטות אמונות

- הגיעה בשנת 139. אולם לפי חקירות מדויקות יותר מתברר, שאת זמן המשלחת יש לקבוע כבר לשנת 142 לפני הספירה, שנת הקונסולאט של לוקיוס קיקיליוס מטלוס. עיין: O. Roth, *Rom und die Hasmonäer*, Leipzig, 1914, 37; Bickermann, *Gnomon* VI, 1930, 358 sq.; Münzer, *Klio* XXIV, 1931, 333 sqq. ובכך ניטל היסוד העיקרי מזההנחה שאנשי משלחתו של שמעון הם שהפיצו את היהדות ברומא. וודאי שגם יהודים רבים אחרים יכלו באותו זמן למצוא את דרכם לרומא בירת העולם היסטוריוני. עיין גם: Nock, *ap. V. M. Scramuzza*, The Emperor Claudius, 1940, 283, n.6.
- יש להניח שהיה ישוב יהודי ניכר ברומא כבר לפני כיבוש ירושלים בידי פומפיוס ושחרור המוני השבויים היהודיים.
- עיין: Horatius, *Sermones* I, IV, 138 sqq. השערות שונות שיערו החוקרים לגבי מוצאו היהודי של הוראציוס: W. H. Alexander, *Classical Philology* XXXVII, 1942, 385 sqq. סבור שאמו של המשורר היתה יהודיה; ושוב: F. Dornseiff, *Verschmähthes zu Vergil*, Horaz und Properz, 1951, 64 sqq. לא הובאה כל ראיה של ממש להשערות אלו.
- עיין קדמוניות יח, 81 ואילך; Tacitus, *Annales* II, 85; Suetonius, *Tiberius*, 36; Dio; Cassius LVII, 18, 5 a מדברי טאקיטוס אין ללמוד על סיבת הגירוש, אולם דיו קאסיוס אומר בפירוש שתעמולת־גיוור היא ששימשה עילה לגירוש בימי טיבריוס: τῶν τε Ἰουδαίων πολλῶν ἐς τὴν Πρώμην συνελθόντων καὶ συγχνοὺς τῶν ἐπιχωρίων ἐς τὰ σφέτερα ἔθῃ μεθιστάντων, τοὺς πλείονας ἐξήλασεν.
- דברי דיו קאסיוס בעניין זה מתאשרים כל־צרכם ע"י סיפורו המפורט של יוסף בן מתתיהו: השווה גם: J. R. Rietra, *C. Suetoni Tranquilli Vita Tiberi*, Diss. Amsterdam, 1928, 42; Smallwood, *Latomus* XV, 1956, 319 sqq.
- עיין: Tacitus, *Historiae* V, 5, 2: Transgressi in morem eorum idem usurpant nec quidquam prius imbuuntur quam contemnere deos, exuere patriam, parentes liberos fratres vilia habere.
- עיין: G. Highet, *Juvenal the Satirist*, Oxford, Juvenalis, Sat., XIV, 96 sqq. השווה: 1954, 283, n. 3.
- סקירות כלליות על התפשטות הגיוור בדורות ההם יש למצוא אצל: B. J. Bamberger, *Proselytism in the Talmudic period*, Cincinnati, 1939; Kuhn und Stegemann, *Pauly-Wissowa*, Supplementband IX (1962), 1248 sqq.

היהודים ומנהגיהם: התגברות האיבה לאומה היהודית ולדתה בקרב החוגים שראו בהן סכנה לעצם קיומם של סדרי-החברה הקיימים. איבה זו מצאה לה ביטוי נמרץ בספרות הדורות ההם. ימי השיא של תנועת הגיור הם גם ימי שגשוגה של שנאת-ישראל בספרות העתיקה¹¹, אולם היו כמה יוצאים מהכלל: ווארו (Varro), גדול המלומדים הרומיים בסוף ימי הרפובליקה¹², הגיאוגרף סטראבו בימי אוגוסטוס¹³, — ויותר מכולם המבקר הספרותי הגדול, מחברו האלמוני של החיבור "על הנעלה" (פסבדו-לונגינוס), המצטט את דברי ספר בראשית (יהי אור וכו') כדוגמא מצויינת לסגנון נשגב, ומשמיע אגב-כך דברי שבח למחוקק היהודי¹⁴. על כל פנים היתה היהדות וכל הקשור בה תופעה ידועה בעולם היווני-רומי לא פחות מאיזו אומה שהיא ומאיזו דת שהיא שמחוץ לדת היוונים והרומאים עצמם¹⁵. חלפו הימים שבהם שכנו היהודים הרחק מדרך המלך של ההיסטוריה¹⁶. בסוף ימי בית

11. עיין: יוחנן לוי, עולמות נפגשים, ירושלים, תש"ך, עמ' 7 ואילך.

12. עיין: Varro ap. August., De civitate Dei IV, 31. וארו משבח את עבודת האלהים של היהודים שאין בה פסל ותמונה. השווה: B. de Borries, Quid veteres philosophi de idolatria senserint, Diss. Göttingen, 1918, 54 sqq.

13. עיין פרקי משה המפורסמים אצל Strabo XVI, 2, 35 sqq. (760 sqq.). בזמן האחרון דנו בהם W. Aly, Strabon von Amaseia, Bonn, 1957, 191 sqq.; Nock, Journal of Roman Studies XLIX, 1959, 8 sq. שלא בדין משער נוק שפרקי משה אלה נובעים ממקור יהודי שהושפע מפוסידוניוס ושהתנגד ללגליון ולמיליטריזם החשמונאי. אולם סופר יהודי כל-שהוא, לא היה מתאר את משה ככהן מצרי ואת התהוותה של האומה היהודית בצורה כה רחוקה מסיפור התורה. גם ההשוואה עם ההיסטוריון היהודי-הלניסטי ארטאפאנוס אינה תופסת, שכן זה האחרון תיאר את התרבות המצרית, כולל עבודת-האלים, כיצירתו של משה היהודי ולא את אבי היהדות כמצרי.

14. עיין: De sublimitate IX, 9. הספרות על הקטע מרובה עד מאד ומתוך הדיונים האחרונים W. R. Roberts, Philological Quarterly (Iowa) VII, 1928, 209 sqq.; Ed. עיין: Norden, Das Genesiszitat in der Schrift vom Erhabenen, Berlin, 1954 (1955); Goold, Transactions of the American Philological Association XCII, 1961, 174 sqq. הרעה שקטע זה הוא אינטרפולאציה יהודית אין לה למעשה כל תומך בדורנו. השווה: A. Rostagni, Anonimo del Sublime, 1947, p. VII, n. 16.

15. לעתים נאמרו על-ידי החוקרים דברים על מיעוט ידיעותיהם של היוונים והרומאים בעניני היהודים ויהדות ועל חוסר השימוש במסורת היהודית שהיתה מונחת לפניהם בתרגום השבעים. אך האמת היא שאף אחד מעמי התרבות המזרחיים העתיקים לא זכה לידיעה יותר מדויקת. יתר על כן, אף המסורת הרומית עצמה זכתה לתשומת לב קלושה אצל סופרים יוניים אפילו לאחר שהאומה היוונית היתה נתונה לשלטון רומי. השווה: Bickermann, Classical Philology: XLVII, 1952, 65.

16. לפי תפיסת פוליביוס ירושלים היא רק מקדש והיהודים הם אומה השוכנת סביבו. עיין Livius, Per. CII: fanum eorum דבריו המובאים בקדמוניות יב, 136. תפיסה זו חוזרת אצל Hierosolyma.

שני היתה ירושלים היהודית בעיני פליניוס (Plinius) העיר המהוללת ביותר לא של יהודה בלבד, אלא של המזרח כולו¹⁷.

מה הם החוגים החברתיים שבהם מצאה לה היהדות אוהדים? לא קל להשיב על כך, לפי המקורות. מקובל להדגיש שהנצרות היתה תחילה דתם של בני המעמדות הנמוכים. תפיסה זו מסתמכת בעיקר על דברי הנוצרים הראשונים עצמם (פאולוס)¹⁸ ואף על דברי מתנגדי הנצרות בימים ההם שראו בכך עילה לנגח את הנוצרים¹⁹, אף שכבר בראשית ימי הנצרות אנו מוצאים כמה דוגמאות שיש בהן לערער דעה מוחלטת זו לגבי הנצרות²⁰ ולא כל-שכן לגבי היהדות. על-כל-פנים בארצות-המזרח ברור שהיהדות משכה לא את בני המעמדות הנמוכים בלבד²¹. אמנם אין בידינו במידה מספקת ידיעות ברורות על הרכבם הסוציאלי של הגרים ואוהדי-היהדות בקרב אוכלוסי ערי המזרח ההלניסטי, אולם המעט שבידינו יש בו כדי להוכיח שאף כמה מבני המעמדות הגבוהים אהדו את היהדות, ומהם אף התייהדו. במקורות הספרותיים שהגיעו אלינו אנו מוצאים ידיעות מפורשות על השפעתה העצומה של היהדות, כבר בימי בית שני, על האוכלוסיה הנכרית בערי סוריה, כגון אנטיוכיה²² ודמשק²³ ובערי אסיה הקטנה לארצותיה. כתובת של בית-כנסת באקמוניה שבפריגיה²⁴ עשויה לשמש דוגמא רבת-עניין ליחס אוהד ליהדות מצד נציגי שכבה רמה שרשיה היו נעוצים באריסטוקראטיה המקומית ושצפוי היה לה עתיד נכבד ברומא גופה²⁵. וכן הגיעו אלינו ידיעות ברורות על התגירות

17. עיין: Plinius, *Naturalis historia* V, 14, 70: Hierosolyma, longe clarissima urbium Orientis, non Iudaeae modo.

18. עיין המכתב הראשון אל הקורинתיים א, כו ואילך: οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς ...

19. עיין למשל דברי קלסוס אצל: Origenes, *Contra Celsum* III, 18.

20. עיין: A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums* II⁴, Leipzig, 1924, 559 sqq.

21. עיין דבריו היפים של ווינפלד, תרביץ לג, תשכ"ד, עמ' 228 ואילך על התלהבות ליהדות בחוגי חצרות המלכים כבר בתקופה הבבלית-פרסית.

22. עיין: מלחמת היהודים ז, 45. השווה: Kraeling, *Journal of biblical literature* LI, 1932, 147.

23. עיין: מלחמת היהודים ב, 560. מקטע זה אנו למדים שבעיקר נמשכו הנשים בדמשק אל הדת היהודית.

24. עיין: Frey, *Corpus Inscriptionum Iudaicarum* כרך ב', מס' 766. יוליה סורה (Iulia Severa), אחת הנשים נשואות-הפנים שם, בנתה בית-כנסת יהודי. יוליה סורה לא היתה יהודיה, כפי שסבור היה (W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* I, part 2 (1897), 673). היא שמשה גם כהנת בפולחן אלילי, אולם ברור שהיתה אוהדת מאוד ליהדות. עיין עליה: Groag, Pauly-Wissowa, X (1917) 946 sqq.

25. עיין: Walton, *Journal of Roman Studies*, XIX, 1929, 44 sq. אחד ממשפחת הסרוונים (L. Servenius Cornutus), היה חבר הסנאט הרומי בימי גירון.

ממש של בני שושלות מלכותיות במזרח, בין מזרחיות ובין מיוונית. במאה הראשונה לספירה התגיירו כל בני השושלת המלכותית של חדייב²⁶. תחילה נתפסו הנשים לאמונה היהודית ואילו המלך איזאטס עבר משלב של אהדה ליהדות להתגיירות. כן התייחד עזיו מושל אמסה כדי לבוא בברית־נשואין עם דרוסילה בת אגריפס הראשון²⁷ ופולמון מלך קיליקיה עשה זאת כדי לשאת לאשה את אחותה, את ברניקי המפורסמת²⁸. מעניינת גם הדוגמא של הסריס של המלכה קנדקי²⁹. עניין לעצמו הם אנשי הצבא הרומיים במזרח³⁰.

אך מה היה ברומא עצמה? היש למצוא במקורות דוגמאות להתפשטות של הדת היהודית, או לפחות של אהדה ליהודים, בקרב השכבות הגבוהות של החברה הרומית? אף־על־פי שהידיעות שבמקורותינו מועטות אף כאן, הרי הן מספיקות כדי לקבוע בוודאות, שאף שכבות אלו לא היו סגורות לחלוטין בפני השפעת היהדות.

החומר האפיגראפי מהקטקומבות של העיר רומא מפיץ רק מקצת אור על פרשה זו. למעשה, יש לנו רק שבע דוגמאות בטוחות של גרים ברומא (רובן של נשים)³¹. המעניינת שבהן היא הכתובת המדברת על וטוריה פאולה (Veturia Paulla), שלאחר שנתגיירה קיבלה את השם שרה ואף זכתה לתואר כבוד של אַם שני בתי־כנסת, בית הכנסת אשר ב־Campus ובית־הכנסת שנקרא על שם וולומניוס³². מתקבל על הדעת, שוטוריה פאולה נמנתה על המעמדות הגבוהים. מאידך גיסא, מדובר במקצת מהכתובות האחרות בעבדים משוחררים³³, ולגבי שאר הכתובות אין לקבוע כלל את המוצא או את המעמד³⁴. בכמה כתובות אחרות כלולה המלה *metuens*, שלוש מהן דנות בנשים ואחת דנה ברומאי ממעמד הפרשים³⁵. בדרך כלל מקובל היה לראות ב־*metuentes* הללו "יראי שמים" ובביטוי

26. בזמן האחרון דן בעניין זה: Neusner, *Journal of biblical literature* LXXXIII, 1964, 60 sqq.

27. עיין: קדמוניות כ, 139.

28. עיין שם, 145.

29. עיין: מעשי השליחים ה, כז ואילך.

30. ממעשי השליחים י, א ואילך ידוע קורנליוס קנטוריון של הקהתורס האיטלקית. שם נאמר עליו שהיה חסיד וירא שמים. אך בדרך כלל יש להדגיש שבתקופה היו־קלודית כבר נתגבשה הנטייה לגייס את אנשי־הצבא הרומיים, ואף את חיילי הלגיונות, מתוך בני הפרובינקיות עצמן. עיקר אנשי חיל המצב של סוריה היה איפוא מורכב מבני המזרח עצמו. השווה לעניין זה: G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953, 54, 57; Chilver, *Journal of Roman Studies* XLVII, 1957, 31.

31. עיין: Frey, *Corpus Inscriptionum Iudaicarum* I: מס' 523, 462, 256, 222, 202, 68, 21.

32. עיין בקובץ ה"ל, כתובת מס' 523.

33. עיין בקובץ ה"ל, כתובת מס' 462, 256.

34. השווה לעניין בכללו: Leon, op.cit., 253 sqq.

35. עיין באוסף פריי מס' 529, 524, 285, 5.

עצמו *terminus technicus*³⁶. אולם פירוש זה מוטל בספק³⁷; יש לציין כי כל ארבע הכתובות האלו לא באו מקטומבה יהודית מובהקת.

חשובים יותר לענייננו הם המקורות הספרותיים שבהם מדובר על יחסם של אישים רומיים שונים ליהודים, אלא שלא תמיד קל להבחין כאן בין פעולות שנעשו לטובת היהודים ודתם מתוך מניעים מדיניים בלבד ובין פעולות שבאו מאהדה כל שהיא ליהדות. כך, למשל, אוגוסטוס, שפעל רבות להבטחת זכויותיהם של היהודים בכל רחבי הקיסרות, היה רחוק מכל יחס של חיבה לדת היהודית³⁸. וכן אין להניח שמרקוס אגריפה, יד ימינו של אוגוסטוס, היה לו יחס מיוחד לדת היהודית כדת. מעשיו המרובים לטובת היהודים והכבוד הרב שנהג במקדש שבירושלים נבעו בעיקר משיקולים מדיניים, ואולי במידה מסוימת גם מקשרי ידידותו עם הורדוס³⁹. שידע אף לקנות את לבם של אישים רומיים אחרים⁴⁰. מסוג אחר היא הידיעה אצל פלוטארך ב"חיי קיקרו"⁴¹ שבה מדובר עוד על סוף ימי הרפובליקה. לפיה היה קיקיליוס ניגר (*Caecilius Niger*), הקוויסטור של ורס (*Verres*), נציב סיקיליה, נוטה ליהדות⁴². אולם דעות החוקרים נחלקו לגבי משקלה של ידיעה זו⁴³. דברים ברורים יותר אנו מוצאים במקורות שבהם מדובר במאורעות של ימי הקיסר טיבריוס בשנת 19 לספירה. מדברי טאקיטוס אפשר להסיק בעיקר שהאמונה היהודית זכתה להתפשטות מרובה בקרב העבדים המשוחררים שבעיר רומא. הללו גויסו לצבא וגשלוהו לפעול נגד השודדים שבאי סרדיניה⁴⁴. אולם מהרצאתו של יוסף בן מתתיהו

36. כך עוד אצל: Kuhn und Stegemann, *op.cit.*, 1266.

37. עיין: Feldman, Transactions of the American Philological Association LXXXI, 1950, 203sq.

38. Suetonius, Augustus, 93: Gaium nepotem, quod Iudaeam praetervehens apud Hierosolyma non supplicasset, conlaudavit.

39. עיין: R. Daniel, M. Vipsanius Agrippa, Diss. Breslau, 1933, 31 sq.; M. Reinhold, 1933, 112 sq. Marcus Agrippa.

השווה במיוחד קדמוניות טו, 361.

40. על ידידיו של הורדוס נמנה, למשל, פטרוניוס נציב מצרים (קדמוניות טו, 307) וכן אסיניוס פוליו שבביתו שהו אלכסנדר ואריסטובולוס בני הורדוס בימי לימודיהם בבירה הקיסרות (קדמוניות טו, 343). השווה גם: Feldman, Transactions of the American Philological Association;

LXXXIV, 1953, 73 sq.

41. עיין: Plutarch, Cicero 7, 4-5.

42. פלוטארך מדבר על קיקיליוס ניגר כעל *ἔφορος τῷ Ἰουδαίῳ*.

43. השווה: Reinach, REJ XXVI, 1893, 36 sq.; Schürer, Geschichte etc. III, 632, Leon, 1933, 15 sq. מביע את הדעה שהקוויסטור קיקיליוס נטה ליהדות.

44. עיין: Tacitus, Annales II, 85: factumque patrum consultum, ut quattuor milia libertini generis ea superstitione infecta, quis idonea aetas, in insulam Sardiniam P. Meloni, L'amministrazione della Sardegna da Augusto all'invasione vandalica, 16 sq.

המכוונת לאותם מאורעות משתמע שהיהדות חדרה גם לחברה הרומית הגבוהה. הוא אף רואה בחדירה זו את העילה לגירושם של יהודי רומא: פולביה (Fulvia), אחת הנשים הנכבדות היתה גיורת⁴⁵; כמה יהודים הוליכוה שולל ובזבוזו לצרכיהם את הזהב שהוציאו מידה לשם משלוח לבית המקדש בירושלים. סאטורנינוס (Saturninus), בעלה של פולביה וידיד הקיסר, התלונן על כך לפני טיבריוס. הלז רגז מאוד ופקד לגרש את היהודים מהעיר. אין בידינו לזהות את סאטורנינוס. מכל מקום, דברי ההיסטוריון, המתאר את האיש כידידו של הקיסר ואת אשתו כאחת הנשים הנכבדות, מעוררים בנו את הרושם, שהוא נמנה על בני המעמד הסנאטורי הרומי. אפשר שהיה אחד מבני בית הסנטים—סאטורנינוס (Sentii Saturnini), שבניו מילאו בתקופה היווֹר־קלודית תפקידים חשובים ביותר באדמיניסטרציה של הקיסרות הרומית, ובכללם תפקיד נציב של סוריה⁴⁶. דוגמא נוספת להשפעה יהודית בחוגים סנאטוריים יכול לשמש סרגיוס פאולוס, נציב קפריסין, שבתחילה היטה אוזן למאגוס יהודי ולאחר מכן הושפע מהטפתו של פאולוס⁴⁷. אף הקיסרית פופיאה סאבינה, אשתו של נירון הבלטיה לעתים אהדה ליהדות וליהודים⁴⁸, אף שקשה להעריך מידת עקביותה בכך, ועל־כל־פנים אין יסוד להגדיר אותה כ"יראת־שמים" במשמעותו הטכנית של מושג זה⁴⁹.

כידוע לא פסקה ההשפעה הדתית היהודית אף לאחר החורבן. מימי דומיטיאנוס יש בידינו הדוגמא המהוללת של פלאביוס קלמנס (Flavius Clemens), קונסול בשנת 95 לספירה וקרובו של הקיסר⁵⁰, שהוצא להורג ואשתו הוגלתה בעוון כפירה באלים, שמצאה לה ביטויי בנטייה ליהדות. אף רבים זולתה הואשמו באותה נטיה. מהם שנהרגו ומהם שרכושם הוחרם⁵¹. מתוך צירוף־הדברים מסתבר שאף הללו נמנו על בני המעמדות

45. עיין קדמוניות יח, 82: Φουλβίαν τῶν ἐν ἀξιωματικῇ γυναικῶν καὶ νομίμοις προσεληλυθῶν. *ἑστῶσαν τοῖς Ἰουδαϊκοῖς*.

46. עיין עתה על תולדותיו של בית זה: Syme, *Historia* XIII, 1964, 156 sqq. קושי מסוים נובע מהעובדה שיוסף בן מתתיהו קורא בשם סאטורנינוס גם לבעלה של פאולינה שכרוכה היתה אחרי הפולחנות המצריים ושעליה דיבר לפני דיבורו על פולביה. האם שתיהן היו נשואות לבעלים מבית הסאטורנינוס או שנתבלבלו הדברים בהצאתו של ההיסטוריון?

47. עיין: מעשיה־שליחים יג. וואילך. השווה E. Haenchen, *Apostelgeschichte* 13, Göttingen, 1961, 57.

48. עיין: קדמוניות, כ, 195; חיי יוסף, 16.

49. עיין: Smallwood, *Journal of Theological Studies* N. S. X, 1959, 329 sqq.

50. על יחסי הקירבה שבין דומיטיאנוס לפלאוויוס קלמנס, עיין: Townend, *Journal of Roman Studies* LI, 1961, 54 sqq. חוקר זה מביא נימוקים משכנעים לדעה, שפלאוויוס קלמנס היה נכדו של אחי אספסיוס ולא בן אחיו, כפי שהיה מקובל לחשוב.

51. עיין 1–2, 14, Dio Cassius, LXVII. אף־על־פי שדיו קאסיוס מדבר כאן בפירוש על יהדות ולא על נצרות, נהגו רוב החוקרים בדורות שונים לתאר את פלאוויוס קלמנס כקדוש נוצרי. עיין למשל, Ed. Meyer, *Ursprung und Anfänge des Christentums* III, 1923, 1923.

הגבוהים. זכר לחדירתה של היהדות לחוגים סנאטוריים רומיים עולה גם מהמקורות התלמודיים המרמזים לימים ההם⁵². הד להלך־רוח זה בקרב קצת מבני המעמדות הרומיים הגבוהים נשמע גם בעלילות קדושי־אלכסנדריה הפאגניים שמקורן בחוגים אנטי־יהודיים ואנטי־רומיים של יווני אלכסנדריה. "בעלילות הרמאיסקוס" (Acta Hermaisci)⁵³, שבהן בא לידי ביטוי הלך־הרוח מימי טריינוס, מאשים הרמאיסקוס המנהיג היווני מאלכסנדריה את פלוטינה אשת הקיסר בפעילות לטובת היהודים ומטית כלפי הקיסר עצמו את האשמה שמועצתו מלאה יהודים⁵⁴. ברור שהאשמתו של נציג האלכסנדרונים היתה רחוקה מהאמת ובה משתקפת יותר התעמולה האלכסנדרונית שהסבירה בדרך זו את המדיניות הרומית שלדעתם של היוונים היתה פרו־יהודית⁵⁵. מאידך גיסא, מתקבל על הדעת שתעמולה זו היתה לה אחיזה במציאותם של אוהדי יהודים בחוגים מסויימים שבחברה הרומית הגבוהה.

אולם מלבד הדוגמאות שהובאו ושכבר נידונו במקצת או בהרבה בספרות המחקר, נראה לי שאפשר למצוא עקבות אהדה ליהדות אף באחת הקבוצות החשובות ביותר של משפחות סנאטוריות מהתקופה היולר־קלודית, — דבר שלא הושם אליו לב עד עתה. ניתן כיום לומר בוודאות שהיה קשר משפחתי בין שלושה בתים סנאטוריים נכבדים בימים ההם: הויטלים (Vitellii), הפטרוניים (Petronii), והפלאוטים (Plautii)⁵⁶. כך, למשל, ידוע שאשתו של פובליוס פטרוניוס היתה בתו של אאולוס פלאוטיוס⁵⁷, קונסול סופקטוס (consul suffectus)

553 sqq; Streeter, Cambridge Ancient History XI, 1936, 255; L. Hertling and E. Kirschbaum, The Roman Catacombs and their Martyrs, 1956, 22 sqq. אולם אין כל סיבה להניח שדיו קאסיוס בבלל כאן את הנצרות ביהדות או שעשרות שנים לאחר רדיפת הנוצרים בימי נירון עדיין היה ההבדל בין שתי הדתות בלתי מחוור כלי־צרכו לשלטונות. יש להעיר שהמקור הקדום ביותר על נצרותו של קלמנס הוא הסופר הביזאנטי סינקלוס (Syncellus, ed. Dindorf I, 650). אוסביוס (Historia ecclesiastica III, 18, 4) עדיין מדבר רק על נצרותה של אשתו דומיטילה, וגם דבר זה עצמו מוטל בספק. עיין גם: Smallwood, Classical Philology LI, 1956, 8 sq.

52. עיין הדיון בענין זה אצל: ג. אלון, תולדות היהודים בארץ־ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, א. חש"ט, עמ' 74 ואילך.

53. עיין: H. Musurillo, The Acts of the Pagan Martyrs, Oxford, 1954, no. VIII- Corpus Papyrorum Judaicarum II, no. 157

54. עיין שם ש' 42 ואילך: τῶν ἀνοσίων σου ἐπλήσθη τοῦ συνέδριόν σου ἀλλὰ λυπούμεθα ὅτι τοῖς Ἰουδαίοις. על מועצת הפרניקפס בימים ההם עיין: J. Crook, Consilium Principis, 1955

55. עיין גם ב־Acta Isidori אצל Musurillo op. cit., no. IV, Recension A, col. III, l. 11 sq. = Corpus Papyrorum Judaicarum II, no 156 d היהודיה שלומה.

56. עיין: R. Syme, Tacitus I, Oxford, 1958, 386

57. עיין: Bean, Journal of Hellenic Studies, LXXIV, 1954, 91 sq. והשווה גם: Corpus Inscriptionum Latinarum VI, 6866

משנת 1 לפני הספירה, ואילו אמה של זו, כלומר אשתו של פלאטיוס, היתה ממשפחת הויטלים⁵⁸. פובליוס פטרוניוס זה הוא אחד האישים הרומיים המפורסמים ביותר בתולדות ישראל, האיש שסיכן את מעמדו ואת חייו כדי למנוע את חילול המקדש בידי גאיוס קאליגולה. בשנת 19 לספירה שימש קונסול סופקטוס וזכה לפרסום בחקיקתו ההומנית לטובת העבדים⁵⁹. בשנים 35–29 לספירה היה פרו־קונסול בפרובינקיה אסיה⁶⁰ ובשנת 39 נתמנה למושל סוריה. כנציב סוריה בא במגע ישיר עם המוני היהודים בארץ־ישראל באחת משעות־המשבר הקשות ביותר בתולדות היחסים שבין הקיסרות הרומית והאומה היהודית.

וכך מתוארות התנהגותו ופעולותיו של פטרוניוס באותה שעה בספרו של פילון, "המשלחת אל גאיוס"⁶¹. על פטרוניוס הטיל הקיסר את ביצוע המשימה הקשה של הצבת הפסל בהיכל בירושלים. פטרוניוס היה שרוי במבוכה. מצד אחד לא היה יכול להתנגד לגאיוס, שהרי ידע שאין בלבו כל רגש רחמים כלפי כל מי שאינו מוציא לפועל את פקודותיו במהירות, ומצד שני לא היה מסוגל להוציאן לפועל, משום שידע שהיהודים מוכנים למות אלף מיתות ובלבד שלא ייעשה הדבר. פטרוניוס שקל את הנימוקים והכריעו אצלו הטעמים שנבעו מהצדק הטבעי ומיראת שמים (τὸ εὐσεβές). לנגד עיניו עמד גם מספרם הרב של בני העם היהודי המתגוררים בעולם כולו והסכנה המרובה שהיתה כרוכה במלחמה נגדם. בהרהורים הללו של פטרוניוס מבליט פילון את היהודים שביהודה עצמה המצטיינים בכוחם ובאומץ לבם ואת היהודים שמעבר לנהר פרת. מאידך גיסא, שוב גבר מוראו של הקיסר על פטרוניוס ובכיוון זה השפיעו עליו גם הרומאים שסייעו לו בהנהלת הפרובינקיה סוריה ושחששו מועצמו של הקיסר העלול לפגוע לרעה גם בהם. מאחר שהכנת הפסל צריכה היתה להמשך זמן לא מועט, ניתנה לפטרוניוס שהות לתכנן את צעדיו. הוא הזמין אליו את ראשי היהודים כדי לדון אתם בפקודת הקיסר, ובינתיים נהרו אליו למקום מושבו בפויניקיה המוני־יהודים רבים שהפגינו את התנגדותם הנמרצת לפקודה וביקשו ממנו שירשה להם לשלוח משלחת אל הקיסר כדי להניעו לבטל את רוע הגזירה⁶². דברי היהודים שנאמרו תוך התרגשות עצומה מצאו אדהה בלב השומעים, ובראשם פטרוניוס עצמו שנתרשם

58. Tacitus, Annales III, 49... in domo P. Petronii socru eius Vitellia coram : עיין : כלומר שחמותו של פטרוניוס ואשתו של פלאטיוס היתה ויטליה. על התפיסה הנכונה של הקשרים המשפחתיים עיין : A. Stein, Der römische Ritterstand, 1927, 300, n. 3. הפטרוניוס היו גם קשורים בוויטלים קשר משפחתי נוסף. עיין : Suetoni, Vitellius, 6: Uxorem habuit : עיין : (scil. Vitellius) Petroniam consularis viri filiam.

59. עיין : W. W. Buckland, The Roman law of Slavery, 1908, 664.

60. או בשנים 34–28 לספירה. עיין : D. Magie, Roman Rule in Asia Minor II, 1950, 1363, n. 38.

61. עיין : Legatio ad Gaium, 207 sqq.

62. על חיובם של חושבי הפרובינקיה יהודה ליטול רשות מהנציב כשרצו לשלוח צירים אל הקיסר, השווה : קדמוניות כ, 7, 193 ואילך ; עיין גם : Brunt, Historia X, 1961, 208.

מהדברים ששמע ומהמראה שראה, כי דברי היהודים נראו לו צודקים ומראיהם עורר בו רחמים. הוא נועץ אפוא בחבריימועצתו הרומיים ונוכח לדעת שאותם היועצים שהתנגדו תחילה לחלוטין לוותרים ליהודים, פוסחים עתה על שתי הסעיפים, ואותם שהיססו תחילה נוטים עתה למידת־הרחמים. פטרוניוס שמח לשינוי שבדעת חבריימועצתו, ומאידך ידע היטב את אופיו של הקיסר, שאין דרך לשכך את חמתו. וכאן בא המשפט המעניין *ἀλλ' εἴχεν τινα καὶ αὐτός, ὥς ἔοικεν, ἐναύσματα τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας ἅμα καὶ εὐσεβείας* (שכן היו בו, כפי שנראה, ניצוצות של הפילוסופיה⁶³ ויראת־השמים היהודית). פילון אף תוהה על הדרכים שבהן יכול היה פטרוניוס להגיע לידיעת האמונה היהודית⁶⁴: התענינות אינטלקטואלית טבעית ועובדת היותו נציב באסיה ובסוריה, ארצות שבכל אחת מעריהן היו מצויים יהודים לרוב⁶⁵. עתה הציע פטרוניוס לנקוט בשיטה המבוססת בעיקר על תכסיסי השהיה. הוא החליט שלא לכתוב במכתבו לקיסר שהוא הושפע מהפצרותיהם של היהודים, אלא לתלות את הקולר באיטיות הכנת הפסל ובעונת השנה, שכן הגיעה שעת הקציר ויש לחשוש שהיהודים ביאושם ישמידו את היבול. מכתבו העלה את חמת הקיסר. פילון שם בפי גאיוס דברייגובה חריפים כלפי פטרוניוס: "דואג אתה לחוקי היהודים, אומה השנואה עלי ואינך שם לב לפקודת השליט; פחדת מההמון, אך האם לא היו במקום כוחות הצבא שמפניהם רועדים עמי המזרח ומנהיגיהם הפרתיים? אולם נתמלאת רחמים והחשבת את רגשות הרחמים יותר מאשר את גאיוס" וכו'. במכתב הרשמי שנוסח בידי הקיסר לפטרוניוס לא ניתן ביטוי חריף לרוגזו, אלא נאמר בו שעל פטרוניוס להחיש את העברת הפסל. פילון מסביר את זהירותו של גאיוס בעניין זה בפחדו מנציבי הפרובינקיות, ביחוד מאותם שפקדו על גייסות גדולים, כגון אלה שבסוריה על הפרת⁶⁶.

אף יוסף בן מתתיהו מבלט במיוחד את יחסו החיובי של פטרוניוס ליהודים במידה בלתי רגילה⁶⁷. אמנם בתחילת תיאורו אין הוא מדגיש כל אהדה מיוחדת של פטרוניוס לאומה היהודית. הרושם המתקבל מדבריו הוא, שפטרוניוס יצא מסוריה כדי לבצע את פקודות־הקיסר ככתבן. אולם התנגדותם התקיפה של היהודים השפיעה עליו עד מהרה ונורא היה בעיניו לשכך את חמתו של גאיוס במותם של בני־אדם מרובים באשמת דבקותם באלהים, מעשה העשוי להעיב על לבו כל ימיו. יוסף בן מתתיהו משים בפי פטרוניוס⁶³ עיין: המשלחת אל גאיוס, 245. על תפיסת היהדות כפילוסופיה עיין גם, למשל, Philo, De somniis, II, 127.

⁶⁴ מעניין שווילריך, שידיעותיו במקורות העתיקים לא הגיעו לדרגת שנאתו ליהודים, מתרץ את התנהגותו של פטרוניוס ע"י נטילת־שוחד מידי היהודים, הסבר המושם בקדמוניות יה, 304 בפי גאיוס קליגולה עצמו. עיין: Willrich, Klio III, 1903, 417.

⁶⁵ למשפחת הפטרוניים היה רכוש קרקעי גם במצרים. עיין: M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire², Oxford, 1957, 293, 671.

⁶⁶ על הכרונולוגיה של המאורעות ועל ההבדלים בין הרצאותיהם של פילון ויוסף בן מתתיהו עיין: Smallwood, Latomus XVI, 1957, 3 sqq.

⁶⁷ עיין: קדמוניות יה, 261 ואילך.

מלים ברורות ביותר שמהן משתמע יחסו, יחס של כבוד רב לאלהי היהודים ונכונותו להסתכן למען היהודים: "... יסייע אלהים בידכם, כי יפה כוחו מתחבולותיו ויכולתו של אנוש... ואם יתמרמר גאיוס ויבוא עלי בחמת־זעמו, אקבל עלי כל סכנה וכל סבל שיפגע בגופי ובנפשי כדי שלא אראה אתכם, אנשים רבים כל כך, כלים ואובדים בגלל מעשיכם הטובים כל כך". ע"י הימנעותו של פטרוניוס מלהוציא לפועל את פקודת הקיסר, הביא לידי כך, שגאיוס ישגר אליו צו התאבדות. פטרוניוס ניצל מעונש רק בגלל מות הקיסר בידי הקושרים ברומא. ההיסטוריון היהודי מסביר מצידו: *θεὸς γὰρ οὐκ ἔστι ἀμνημονήσειν*: מצידו: *ἔμελλε Περσωνίῳ κινδύνων, οὗς ἀνείληφει ἐπὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων χάριτι καὶ τιμῇ τῇ αὐτοῦ*⁶⁸ (שכן עתיד היה אלהים לא לשכוח לפטרוניוס את הסכנות שקיבל על עצמו לטובת היהודים ולכבודו). מעשהו האחרון של פטרוניוס כנציב סוריה לטובת היהודים, היתה התערבותו נגד תושביה הנכריים של העיר דואר בימי אגריפס הראשון⁶⁹. כללו של דבר: מהרצאתו של יוסף בן מתתיהו מצטיירת דמותו של פטרוניוס לא רק כשליט הומאני המסרב להביא לידי טבח המוני, אלא גם של אדם המושפע מכוח אלהי היהודים ומקדושת מקדשם⁷⁰.

לאור יחסו זה של פטרוניוס ליהודים ובעיותיהם, ראוי לשים לב למדיניותו הנוטה חסד ליהודים של קודמו בנציבות סוריה, הוא לוקיוס ויטליוס. ויטליוס זה היה בן אחי חמותו של פטרוניוס⁷¹. בימי נציבותו גמל חסדים מרובים עם יהודי הארץ. הוא שהדיח את פונטיוס פילאטוס בשנת 36 לספירה⁷², ואף בא אז לירושלים ונתקבל בכבוד רב ע"י תושבי העיר. הוא שביטל את המס שהיה מוטל על מכירת פירות, והסכים שבגדי הכהן הגדול יהיו תחת השגחתם של כהני היהודים ולא תחת פיקוחם של נציבי־יהודה הרומיים, כפי שנהגו מאז הפכה יהודה לפרובינקיה בשנת 6 לספירה. ויטליוס אף הדיח מכהונתו את הכהן הגדול יוסף כיפא השנוא על העם ומינה תחתיו את יונתן בן חנן⁷³. צעדו הבולט ביותר של ויטליוס בכיוון פיוס היהודים היה מעשהו לגבי מסע־המלחמה נגד הנבטים⁷⁴. למסע זה הפנה ויטליוס כוח צבאי ניכר, אשר ריכוזו בפטולמאס (עכו), ומשם התכוון לעבור דרך יהודה לארץ הנבטים. אולם משהפצירו בו היהודים שלא יעביר את צבאו דרך יהודה בגלל הדגלים עם האיקונין, נענה להם ושינה את דרכו, ופקד על הצבא להתקדם דרך העמק הגדול והוא

68. עיין שם, 306.

69. עיין שם, יט, 301 ואילך.

70. דברי יוסף במלחמת היהודים ב, 185 ואילך אינם מוסיפים על דבריו שבקדמוניות.

71. לוקיוס ויטליוס היה בנו של פובליוס ויטליוס, אחיה של ויטליה הנ"ל. השווה Hanslik, Pauly-Wissowa, Supplementband IX, (1962), 1743.

72. עיין: קדמוניות יח, 89. השווה גם: S. J. de Laet, Antiquité Classique VIII, 1939, 413 sqq.

73. עיין: קדמוניות יח, 95.

74. עיין: קדמוניות יח, 120 ואילך.

עצמו בלווית הורדוס אנטיפס וידידיו עלה לירושלים והקריב שם קרבנות לאלהים. ויטליוס נתקבל בפאר ע"י היהודים ושהה בירושלים שלושה ימים. ברור איפוא שויטליוס הרחיק לכת בנסינו לפייס את היהודים לאחר סבלם בימי שלטון פילאטוס.

וכן ראוי להזכיר כאן מאורע הנוגע למשפחת הפלאוטים, שעליו מספר טאקיטוס, במסגרת המאורעות שאירעו בשנת 57 לספירה.⁷⁵ המאורע נוגע לפומפוניא גריקינה (Pomponia Graecina) אשתו של אאולוס פלאוטיוס, כובשה של בריטניה בשנת 43 לספירה. אשה זו הואשמה בהיגררות אחרי *externa superstitio* והועמדה למשפט בפני בעלה, והלה שיחרר אותה. יש מקום להשערה ש־*superstitio* זו היא האמונה היהודית (או הנוצרית).⁷⁶

לגבי מדיניותם האוהדת של ויטליוס ופטרוניוס כלפי היהודים, יש אמנם להעיר, שבדרך כלל היו נציגי סוריה וזירים יותר ביחסם ליהודים מאשר הפרוקוראטורים של יהודה. גם קויריניוס נציב סוריה, שעליו הוטל לבצע את הקנסוס הראשון ביהודה לאחר כינון המשטר הפרובינקיאלני בה, השתדל ככל האפשר לפייס את היהודים⁷⁷; מאידך גיסא פילאטוס נציב יהודה (36–26 לספירה) יכול היה להרשות לעצמו לנהוג בהם ביד קשה, כי זמן רב בימי נציבותו לא היה נציב בסוריה כלל⁷⁸. לנציב אחר של סוריה, פלאקוס, היו יחסי ידידות עם כמה מנסיכי בית הורדוס⁷⁹, ואף קאסיוס לונגיניוס היה נוח ליהודים⁸⁰. גם על קסטיוס גאלוס (Cestius Gallus) אנו יודעים שהשתדל להשפיע על נירון שלא לעורר את חמת היהודים⁸¹. יחס כללי זה של נציגי סוריה ליהודים מסתבר במידה רבה במעמדם ואחריותם לגבי הגנת מזרחה של הקיסרות הרומית. למעשה היה נציב סוריה החשוב והנכבד ביותר בין כל נציגי הקיסרות הרומית⁸². לרשותו עמד צבא גדול של ארבעה לגיונות, ונוסף עליהם חיל-העזר (*auxilia*) והמלכים בעלי-הברית, והוא היה המפקד העליון של כל המזרח הרומי והאחראי לגבול הפרת. ומאחר שהיהודים היו לא רק רוב האוכלוסיה בפרובינקיה של יהודה, אלא גם אחוז גדול באוכלוסיה של הפרובינקיות

75. Tacitus, *Annales*, XIII, 32; עיין:

76. עיין, למשל: Mommsen, *Römisches Strafrecht*, 1899, 574. n. 3. בזמן האחרון העלה Hofmann, *Pauly-Wissowa*, XXI (1951) 29 את הסברה שפומפוניא גריקינה נתפסה לפולחן הדוראידי, אולם יש להדגיש שבדרך כלל לא הצליחו הפולחנות הגאליים למשוך מאמינים מחוץ לבני ארצם ואיזור התישבותם האתנית. השווה: F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*⁴, Paris, 1929, 21 sq.

77. כדי לפייס את היהודים הדיח קויריניוס מכהונתו את הכהן הגדול יועזר בן ביתוס השנוא על העם. עיין: קדמוניות יח, 26.

78. עיין: Stauffer. *La Nouvelle Clío* I-II, 1949-1950, 506.

79. עיין: קדמוניות יח, 150 ואילך.

80. עיין: קדמוניות כ, 7 ואילך.

81. עיין: מלחמת היהודים ו, 422. לפי יוסף בן מתתיהו ערך קסטיוס גאלוס את מפקד האוכלוסין היהודיים, כדי להוכיח לנירון שלא בדין הוא מזולזל בכוחו של העם היהודי.

82. עיין: R. Syme, Tacitus, I, 442.

הסמוכות ואף באיזור ההשפעה הפרתי, ראו הנציבים הרומיים של סוריה חובה לעצמם לנהוג בזהירות ובתבונה כלפי היהודים. וכן יש לזכור, שיהודה היתה למעשה הפרובינקיה היחידה בחלקה המזרחי של הקיסרות שבה פרצו לעתים תכופות מהומות בתקופה היולר-קלודית, עד שהיה צורך להפנות אליה לפעמים את מחצית כוחו של הצבא הרומי שחנה בסוריה.⁸³

העובדה שנציבי סוריה באו מהשכבות הגבוהות של האריסטוקרטיה הרומית ולא היו קשורים קשר חברתי מהודק באוכלוסיה העירונית היוונית-סורית של ארץ ישראל, הקלה עליהם להתייחס בהבנה לדרישות היהודים. לא כן נציבי יהודה, ובעיקר הפרוקוראטורים האחרונים שלאחר אגריפס הראשון. בימי קלודיוס ונירון נשתנה במידה מרובה הרכבו האתני של המנגנון האדמיניסטרטיבי הרומי במזרח ההלניסטי, ותפקידים שונים הוטלו על אנשים בעלי תרבות יוונית ומוצא בלתי-רומי.⁸⁴ בכלל התפקידים הללו היה לעתים גם תפקיד של הפרוקוראטור של יהודה. לפחות שלושה מהפרוקוראטורים של יהודה בימים ההם היו אנשים ממוצא בלתי רומי. מהם היה טיבריוס אלכסנדר (48–46 לספירה), יהודי מיוון בן מצרים,⁸⁵ ומהם היו פליכס, עבד משוחרר ממוצא יווני⁸⁶ (52–60 לספירה) וגסיוס פלורוס (66–64 לספירה) יווני מקלאוזומני שבאסיה הקטנה.⁸⁷ שני האחרונים היו הנציבים הגרועים ביותר, הזיקו מאד לאוכלוסיה היהודית שבארץ וראו את עצמם שותפים למאוייה של האוכלוסיה העירונית המיוונת שתרבותה ואורח חייה היו קרובים לשלהם ושהיתה עוינת את היהודים.

יחסם החיובי של אנשים כפטרוניוס או ויטליוס ליהודים מתיישב איפוא כל-יכר עם השיטה המדינית הכללית של נציבי סוריה בימים ההם. ואף-על-פי-כן יש בהתנהגותם ובעיקר בהתנהגותו של פטרוניוס, גם הרבה מהיוצא מן הכלל, המתבאר ע"י יחס רגשי מיוחד. באהדה זו ליהדות שאנו מוצאים אצל כמה מנציגיה של האריסטוקרטיה הרומית במאה הראשונה לספירה, הקרובים קרבת-משפחה, יש משום גילוי מיוחד של השפעת האמונה היהודית בימים ההם.

83. עיין, למשל: קדמוניות יח, 262. (לפי מלחמת היהודים ב, 186 נטל אתו פטרוניוס שלושה לגיונות); מלחמת היהודים ב, 500.

84. על התפתחות זו עיין: G. Schumann, *Hellenistische und griechische Elemente in der Regierung Neros*, Diss. Leipzig, 1930, 39 sqq.; Sherwin-White, *Papers of the British School at Rome XV* (N. S. II), 1939, 25; H. G. Pflaum *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, 1950, 172 sqq.

85. על מוצאו של טיבריוס אלכסנדר ועלייתו בסולם הקריירה האדמיניסטרטיבית הרומית עיין: פוקס, ציון, יגיד, תש"ח–תש"ט, עמ' 10 ואילך, Schwartz, *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientales et slaves XIII*, 1953 (1955), 591 sqq.; Turner, *Journal of Roman Studies XLIV*, 1954, 54 sqq.

86. על מוצאו של פליכס עיין: Oost, *American Journal of Philology LXXIX*, 1958, 114 sq.

87. עיין קדמוניות כ, 252. קלאופאטרה אשתו של פלורוס היתה ידידה לפופיאה סאבינה אשת נירון.